

СОЦИАЛДЫК-ЭКОНОМИКАЛЫК ТЕРМИНДЕРДИ КЫРГЫЗЧА КТОРУУНУН ПРОБЛЕМАЛАРЫ

1990-жылдар Кыргыз Республика-сында экономикалык, саясий жана социалдык реформаларды жүргүзүүнүн жылдары болду жана аны ийгиликтүү өткөрүүнүн негизин рыноктук механизм түздү. Кескин, өзгөчө, ички жана тышкы экономикалык шарттардын негизинде бул учурга чейин коом башынан өткөрбөгөн маселелер келип чыккан-дыктан, өлкөнүн жалпы турмушу жаңы багытка бурулду. Рынокко өтүү атайын максат болбогону менен элибиздин башына түшкөн өтө зор кыйынчы-лыктарды жеңип чыгуунун турмуштук зарыл каражаты болду. Рынок экономикасын калыптандыруу - оор иш, анткени атайын даярдалган адистер болбогондуктан, окуу куралдары жана рынок экономикасы боюнча билим берүүчү окуу жайларыбыз жоктугунан коом даяр эместигин көрсөттү.

Башка тармактар менен катар билим берүү тармактары дагы рынокко өтүүгө мажбур болду. Билим берүүдөгү эконо-мика илимин окутуунун биринчи кадамы республиканын окуу жайларына “**Экономикс**” программасы киргизди. Бул илимди изилдөөчү авторлор Кэмпбелл Р.Макконелл, Стенли Л.Брю СССРдин экономикалык алахвалына ылайыктап, көбүнчө экономикалык терминдерге көңүл бурган “**Экономикс**” окуу китебин даярдашкан.

Рынок мамилесинин жаңы сөздөрү, терминдери газета журналдарда, мыйзам актыларында, өкмөттүн токтомдорунда, окуу жайларда, күнүмдүк турмушта кеңири колдонула баштады. Жетекчи же адис болуу менен бирге ишкер, коммерсант, бизнесмен, дилер, брокер, менеджер сыяктуу рынок **субъектилери** пайда болгондуктан рынок тилинде сүйлөй билүү экономикалык сабаттуу-лукту камсыз кыларын турмуш көрсөттү. Биринчи кыйынчылык окуу жайларына туш келди. Анткени, рынок эконо-микасынын айрым терминдери буга чейин аздыр көптүр тааныш болсо да, алардын накта чечмелениши, колдонулушу жалпы коомчулукка, ишкерлерге билим берүү тармагына анча түшүнүксүз болчу. Анын үстүнө эне тилибизде жазылган экономикалык сөздүктөр жок болгондуктан жаңы **проблемалар** келип чыкты. Буга чейин экономикалык сөздүктөр жок беле деген суроо туулат. Экономикалык сөздүктөр болгон, акыркысы “**Экономикалык энциклопедия**” 4 томдук чыккан, бирок бул сөздүктөрдө советтик экономиканы мактап, партиянын саясатына ылайыктап койгондуктан дүйнөлүк экономикалык билимдин деңгээлине чыга албай, колдонмо методологиядан алыс калган. Жаңы шартта “**Экономика теориясы**” предметин окутуу туура болуп чыкты.

Рыноктук чарбасы өнүккөн өлкөлөрдө көптөгөн окуу китептери, энциклопе-диялар жана рынок теориясы боюнча сөздүктөр болсо, бизде рыноктук мамилени окутуу нөлдөн башталды.

Учурдун талабына жооп издөөгө окумуштуулар активдүү катыша башташты. Айрыкча КТУнун, КМУУнун окумуштуулары М.Музурупканов, Б.Кубаев, А.Казакеев, Ш.Мусакожоев ж.б. орус, кыргыз тилиндеги окуу китептерин, сөздүктөрдү жаратышты. Көпчүлүк китептер орус тилинде жазылды, рыноктун тилинде кыргыз тилиндеги китептер чыккан жок, экономикалык сөздүктөр үстөмдүк кылып жаңы терминдер аз болду. Учурдун негизги **проблемасы** болуп рыноктун терминдерин чыгаруу керек болду. Биздин К.Тыныстанов атындагы университеттин окутуучулары ушул проблемага көңүл бөлүп, биринчи жолу “**Рыночная экономика в терминах**” (К.С.Жунушева, Д.К.Боконтаева, Ш.Ш.Шакитов, А.Р.Рахматов. -Бишкек, 1993) деген терминологиялык сөздүктү чыгардык. Китептин өзгөчөлүгү -мазмуну рыноктук терминдерди гана камтыды жана студенттерге, бажы, салык, ички иштер кызматкерлерине арналды, «Вести Исык-

Куля” газетасы ар бир санынан орун берип элге жеткирип турду.

Авторлор китепчени кыргыз тилинде чыгарсак дагы кененирээк аудиторияга колдонууга боло тургандыгына ишен-дик, анткени айыл жериндеги маданий кызматкерлер, мугалимдер, бийлик органдары үчүн кыргызча терминдер керек болчу. Өзүбүз дагы колдонуш үчүн 1996-жылы кыргыз тилинде “Рынок экономикасынын терминдери” (Жунушева К.С., Шакитов Ш.Ш.) деген китеп пайдаланууга берилди.

Кыргыз тилинде жаңыча **пробле-малар** пайда болду, анткени термин-дердин түпкү чыккан теги көрсөтүлгөн жок, айрымдары үчүн эле калтырылды, себеби адабияттык котормосу жоктор бар экен. Айрым терминдер (**бык, медведь, маржа** ж.у.с.) кыргызча котормосу болгонуна карабай орусча аталышы боюнча калды, анткени рынок жаргонунда түшүнүктүү, кулакка угумдуу, рынокко таасирдүү сезилет жана колдонулат М: бык - товардын баасын төмөндөтпөгөн сатуучу; медведь - сатып алуучуга бааны төмөндөтөт; маржа - сатып алуучуга товарды гарантиялап берет. Ошондой эле айрым терминдер бир сүйлөмдөн турса деле киргиздик, кыскартылган терминдер (ЭКЮ, СПЗ) баш тамгасы боюнча тиешелүү орунга коюлду. Кыргыз тилиндеги терминдер “Ысык-Көл кабарлары” газетасы аркылуу элге тааныштырылды.

Рынок терминдерин кыргызчага которууда алфавит боюнча жайгаш-тыруу өзүнчө бир **проблеманы** жаратты. Терминдердин орусчадагы оруну ошуп кеткендиктен анын орусча аталышы кыргыз окурмандары үчүн белгисиз бойдон калат экен, иретке келтирүү чоң эмгекти талап кылат. Жаңы **проблема** болуп, терминдерди эки тилде бир учурда которсо жакшы боло тургандыгы байкалды. Окурмандар эки тилди бир учурда үйрөнүшүп, билимин кенейтишет экен. Бул проблема боюнча сырттан келген туристтерди тейлеген сөздүктөр күбө боло алат. Терминдер, түшүнүктөр, сүйлөмдөр бир эле учурда англис, орус, кыргыз тилинде ордуна жылдырбай которулуп, оной сүйлөгөнгө үйрөтөт.

Терминология кызыктуу жана татаал иш. Ар бир предметтин терминдери бар, бирок рынок экономикасынын термин-дери коомго жаңы кирген сөздөр, көпчүлүгү түшүнүксүз, жаңы, түпкү теги чет элдик, биздин экономикада биринчи колдонулуп жатат. М:”ноу-хау”, “фючерсттик келишим” “хеджи-ровать этүү”, “консенсус” ж.у.с. (чечмеленишин китептен караңыз).

Китепти түзүүдө кыргыз тилинин грамматикасын, стилистикасын, эстетикасын туура колдонуу жана эконо-микалык терминдердин сапатын жана мазмунун туура сактап калуу өзүнчө **проблеманы** жаратат. Биз сөздүктү түзгөндө көпчүлүк сөздөрдүн маанисин жөнөкөйлөттүк.

Рынок терминдерин түзүүдө, автор-лор белгилүү тажрыйба топтодук. 2006-жылы “Орусча-кыргызча социологиялык сөздүк” чыгардык (К.С.Жунушева, Дж.К.Боконтаева). Жогорудагы пробле-маларды эске алып, ар бир терминдин орусча чечмеленишинин алдына кыргыз-часы берилди жана сөздүк бир эле учурда эки тилде жарык көрдү.

Кыска мөөнөттүн ичинде эконо-микалык түшүнүктөрдөн бөлүнүп, өзүнчө жол издеп кеткен рынок терминдери алгачкы учурдагы алахвалын өзгөрттү, кеңейтти, көбөйдү. Эл дагы рынок тилин үйрөнүп калышты. Рынок эконо-микасынын багыты менен иштеген окумуштуулар, окутуучулар улам сөз-дүктүн сапатын жакшыртып келе жатышат. Буга мисал 1997-жылы чыккан Б.Х.Кубаевдин “Рыночная экономика в категориях, понятиях, терминах” деген эмгеги күбө боло алат. Көпчүлүк авторлор бир сөздүктү эки тилде чыгарып үлгүрүштү. Демек, бул **проблема** дагы жакшы жагына чечиле баштады. Ушунун барын эске алып 2005-жылы экинчи жолу толуктап туруп “Рыночная экономика в терминах” деген усулдук окуу куралын кайра басып чыгардык, ал 900 терминден турат, бир эле терминдин көп варианттары берилди. Азыркы кезде кыргыз тилине которуп бүтүк (Джунушева К.С., Боконтаева Д.К), басылып чыгышы алдыдагы **проблемага**

кирет.

Рынок экономикасында акча-товар мамилесинин өнүгүшү азыркы таскактуу инфляциядан, жумушсуздуктан, кымбат-чылыктан кантип чыгуу керек деген суроону жаратып жатат. Элдин экономикалык билим деңгээли дагы эле төмөн, ошондуктан кыргыз тилиндеги китептердин болушу чоң эле жардам берет. 2007-жылы акция менен иштегендерге жардамы тийсин үчүн А.А.Штейнбахтын “Акчаны кайда жана кантип пайда алып келгендей салуу керек?” деген брошюрасын кыргызчага котордук (Жунушева К.С, Каниметов А.К.) жана типографиядан чыгардык. Бул китепти которуудагы **проблема** - айрым эскирген терминдерди киргиз-генибиз жок, ал үчүн автордон кечирим сурадык.

Калкты экономикалык ой жүгүртүүгө тарбиялабай туруп рынокту жөнгө салуу кыйын. Өнүккөн өлкөлөрдө рыноктук мамиле кадимки улуттук жол менен жүргүзүлгөндүктөн эл саясат менен эмес, рынокту үйрөнүү менен алек болушат. Көптөгөн адабияттар чыгары-лып, элдин арасына окумуштуулар аңгеме өткөрүшөт жана рыноктун шартында жашоого багытташат. Кыргыз тилиндеги экономикалык, рыноктук терминдердин, окуу китептердин чыгышы студенттерге, окутуучуларга, ишкерлерге чоң жардам берет, анткени тестирлөөдө, аттестация өткөрүүдө колдонмо курал катары керек болот.

Адабияттар

1. Бөкөнтаева Дж., Джунушева К., Рахматов А. Рыночная экономика в терминах. –Фрунзе, 1993.
2. Джунушева К., Шакитов Ш. Рынок экономикасынын терминдери. -Каракол, 1996.
3. Джунушева К., Бөкөнтава Дж. “Термины рыночной экономики” (второе дополненное издание). –Каракол, 2005.
4. Джунушева К., Каниметов А. “Акчаны кайда кантип пайда алып келгендей салуу керек?” (орусчадан которулган). –Каракол, 2007.